

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARDA DEONTOLOGIK KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISH MEXANIZMLARI

Shodiyeva Ra’noxon Abdumajid qizi

ranomamasoliyeva@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarda deontologik kompetentlikni rivojlantirish mexanizmlari tizimli yondashuv asosida tahlil qilingan. Aksiologik-motivatsion, kognitiv-transformatsion, refleksiv-regulyativ va integrativ-kommunikativ mexanizmlar kasbiy axloqiy kompetentlikni shakllantirishda o‘zaro bog‘liq holda faoliyat ko‘rsatadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, deontologik kompetentlikning rivojlantirilishi pedagogik jarayonning axloqiy, madaniy va kommunikativ jihatlariga uyg‘unlikda yondashishni talab etadi (Bondarevskaya, 2000).

Kalit so‘zlar: deontologik kompetentlik, mexanizm, o‘qituvchi, refleksiya, empatiya, kasbiy madaniyat.

Аннотация. В статье рассматриваются механизмы развития деонтологической компетентности будущих учителей на основе системного подхода. Анализируются аксиолого-мотивационный, когнитивно-трансформационный, рефлексивно-регулятивный и интегративно-коммуникативный механизмы, взаимосвязанные в формировании профессиональной этической культуры педагога (Zimnyaya, 2004).

Ключевые слова: деонтологическая компетентность, механизм, учитель, рефлексия, эмпатия, профессиональная культура.

Abstract. This article analyzes the mechanisms of developing deontological competence among future teachers based on a systemic approach. Axiological-motivational, cognitive-transformational, reflexive-regulative, and integrative-communicative mechanisms are examined as interrelated factors contributing to the formation of teachers' professional ethical culture (Maslow, 1954).

Keywords: deontological competence, mechanism, teacher, reflection, empathy, professional culture.

Zamonaviy ta'lim tizimi o‘qituvchidan nafaqat bilim beruvchi, balki axloqiy me‘yorlarni shakllantiruvchi shaxs sifatida faoliyat yuritishni talab qiladi. Deontologik kompetentlik o‘qituvchilik kasbining asosiy tarkibiy qismi bo‘lib, u pedagogning kasbiy axloqiy qadriyatlari, mas’uliyat hissi va pedagogik vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilish qobiliyatini belgilaydi (Kagan, 1997). Shu nuqtayi nazardan, bo‘lajak o‘qituvchilarda deontologik kompetentlikni rivojlantirish mexanizmlarini aniqlash va ularni amaliyotda qo‘llash dolzarb ilmiy muammo sifatida qaraladi (Frankl, 1969).

Tadqiqotda tizimli, aksiologik, refleksiv va integrativ yondashuvlar asosida deontologik kompetentlikni rivojlantirish mexanizmlari tahlil qilindi. Metodologik asos sifatida shaxsga yo'naltirilgan ta'lim konsepsiyasi, kasbiy etikani rivojlantirish nazariyasi va pedagogik refleksiya tamoyillari olindi (Fromm, 1947).

Bo'lajak o'qituvchilarda deontologik kompetentlikni rivojlantirish quyidagi asosiy mexanizmlar orqali amalga oshiriladi:

I. Aksiologik-motivatsion mexanizm – o'qituvchilik faoliyatining axloqiy qadriyatlarini anglash, kasbiy 'burch' tushunchasini shaxsiy qadriyat sifatida qabul qilishga yo'naltirilgan.

Aksiologik-motivatsion mexanizmni o'rganishda aksiologik yondashuv (Kagan, 1997; Frankl, 1969), kasbiy motivatsiya nazariyasi (Maslow, 1954; McClelland, 1987), hamda pedagogik deontologiya (Zimnyaya, 2004; Bondarevskaya, 2000) konseptual asos sifatida qabul qilinadi. Ushbu yondashuvlar asosida o'qituvchining shaxsiy qadriyatlar tizimi kasbiy faoliyat motivlari bilan uyg'unlashgandagina, uning axloqiy mas'uliyat darajasi yuqori bo'ladi, degan ilmiy xulosa shakllangan (McClelland, 1987).

Aksiologik-motivatsion mexanizm – bu o'qituvchining kasbiy qadriyatlar tizimini shakllantirish va mustahkamlash orqali deontologik ongini rivojlantirish jarayonidir. Uning asosiy komponentlari quyidagilardan iborat:

Qadriyatni anglash komponenti. Bo'lajak o'qituvchi pedagogik faoliyatning ijtimoiy ahamiyatini, ya'ni ta'lim jarayoni insonni shakllantiruvchi, madaniyatni uzluksiz takrorlovchi tizim ekanligini anglaydi. Bu bosqichda "burch", "mas'uliyat", "axloqiy majburiyat" tushunchalari ichki e'tiqod sifatida shakllanadi (Frankl, 1969).

Ichki motivatsiya komponenti. O'qituvchilik kasbiga bo'lgan ichki qiziqish, insonparvarlik motivi, boshqalarga foyda keltirish istagi – bu deontologik kompetentlikning harakatlantiruvchi kuchidir. Tashqi rag'bat (maosh, lavozim, mukofot) emas, balki axloqiy qoniqish asosiy turtkiga aylanadi (Maslow, 1954).

Kasbiy e'tiqod komponenti. O'qituvchi kasbini ma'naviy missiya sifatida qabul qilganda, u o'zining axloqiy pozitsiyasini faol himoya qiladi, har bir pedagogik qarorini qadriyatlarga asoslaydi (Bondarevskaya, 2000).

Qadriyatli refleksiya. Bu o'qituvchining o'z faoliyatini "axloqiy ko'zgu" orqali tahlil qilish qobiliyatidir. Refleksiya o'qituvchini o'z qadriyatlarini yangilab borishga, kasbiy faoliyatda o'zini oqlashga undaydi (Kagan, 1997).

Mazkur komponentlar birgalikda o'qituvchi shaxsida kasbiy burchni anglash, mas'uliyatli qarorlar qabul qilish va axloqiy pozitsiyada barqaror turish ko'nikmalarini rivojlantiradi (Kolesnikova, 2016).

II. Kognitiv-transformatsion mexanizm – deontologik bilimlarni kasbiy faoliyatga tatbiq etish orqali axloqiy tafakkurni rivojlantirishni ta'minlaydi. Bu jarayonda etik situatsiyalarni tahlil qilish, dilemmalarga yechim topish, kasbiy qarorlar qabul qilish ko'nikmalari shakllanadi.

Kognitiv-transformatsion mexanizm – bu o‘qituvchining deontologik bilimlarini amaliy kasbiy faoliyatga aylantirishga yo‘naltirilgan kompleks jarayondir. Uning mohiyati “bilishdan – tushunishga, tushunishdan – amal qilishga” o‘tish bilan tavsiflanadi. Ushbu mexanizm quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oladi:

Kognitiv asosni shakllantirish bosqichi. Bo‘lajak o‘qituvchi pedagogik deontologiya, kasbiy etika, axloqiy dilemmalar va huquqiy-me‘yoriy asoslar bo‘yicha chuqur nazariy bilimlarni egallaydi. Bu bilimlar axloqiy tafakkur modeli uchun zamin yaratadi (Zimnyaya, 2004).

Axloqiy tafakkurni rivojlantirish bosqichi. O‘qituvchi o‘z bilganlarini real hayotdagi vaziyatlarga tatbiq etadi: o‘quvchi bilan nizoli holatlar, o‘qituvchi-ota-ona munosabatlari, baholash jarayonida adolatni saqlash kabi etik dilemmalarni hal etishga o‘rganadi. Bu bosqichda refleksiv tafakkur va empatik idrok kuchayadi (Kagan, 1997).

Bilimni transformatsiya qilish bosqichi. O‘qituvchi nazariy bilimni shaxsiy axloqiy e‘tiqodga, odatga va professional xulq-atvorga aylantiradi. Natijada kasbiy qarorlar “axloqiy filtr” orqali o‘tadi. Shu tariqa, kognitiv bilim axloqiy amaliyotga aylanadi (McClelland, 1987).

Kasbiy-avtonom faoliyat bosqichi. Deontologik kompetentlik yuqori darajaga ko‘tarilib, o‘qituvchi har bir pedagogik qarorini o‘z axloqiy dunyoqarashiga asoslab qabul qiladi. U “etik yetuklik” darajasiga erishadi (Frankl, 1969).

III. Refleksiv-regulyativ mexanizm – o‘z faoliyatini axloqiy jihatdan baholash, o‘zini tahlil qilish va o‘zini boshqarish kompetensiyalarini mustahkamlaydi.

Bo‘lajak o‘qituvchilarda deontologik kompetentlikni rivojlantirishning refleksiv-regulyativ mexanizmi pedagogik faoliyatning axloqiy-psixologik asoslarini mustahkamlovchi muhim tarkibiy qismidir. Ushbu mexanizmning mohiyati shundaki, o‘qituvchi o‘z kasbiy faoliyatini axloqiy mezonlar orqali tahlil qiladi, o‘z xatti-harakatlarini baholaydi va zarurat tug‘ilganda ularni axloqiy jihatdan qayta tartibga soladi. Refleksiya – bu shaxsning o‘z faoliyati, qarorlari, emotsional holati va kasbiy harakatlarini ongli tahlil qilish jarayoni bo‘lib, u deontologik o‘sishning ichki mexanizmi sifatida namoyon bo‘ladi. Regulyativ jihat esa o‘z-o‘zini boshqarish, o‘z xatti-harakatini kasbiy axloqiy me‘yorlarga muvofiq yo‘naltirishni anglatadi. Shu bois, refleksiv-regulyativ mexanizm o‘qituvchining “men kimman?”, “men nima uchun shunday qaror qabul qildim?” kabi ichki savollar orqali o‘zini anglash jarayonini faollashtiradi, shaxsiy axloqiy pozitsiyani shakllantiradi (Dewey, 1933).

Mazkur mexanizmning samaradorligi o‘qituvchining o‘z faoliyatiga tanqidiy va mas‘uliyatli yondashuvini kuchaytiradi. Refleksiv mashg‘ulotlar, o‘z-o‘zini baholash jurnallari, kasbiy holatlar tahlili, axloqiy dilemmalar ustida fikr yuritish kabi metodlar orqali o‘qituvchi o‘z faoliyatining deontologik jihatlarini muntazam nazorat ostida ushlab boradi. Natijada unda o‘z harakatlariga nisbatan axloqiy javobgarlik hissi, empatik sezgirlik va o‘zini kasbiy jihatdan boshqarish madaniyati rivojlanadi.

Refleksiv-regulyativ mexanizm o'qituvchining faqat tashqi intizomga emas, balki ichki axloqiy intizomga asoslangan shaxsiy mas'uliyat tizimini shakllantiradi. Shu tariqa, u deontologik kompetentlikning eng yuqori bosqichi – axloqiy avtonomiyani ta'minlaydi.

IV. Integrativ-kommunikativ mexanizm – pedagogik muloqot jarayonida empatiya, axloqiy sezgirlik va kasbiy madaniyatni uyg'unlashtirish orqali ta'lim jarayonining insonparvarlik mohiyatini kuchaytiradi (Fromm, 1947).

Integrativ-kommunikativ mexanizm bo'lajak o'qituvchilarda deontologik kompetentlikni shakllantirishda axloqiy qadriyatlar, empatiya va kasbiy muloqot madaniyatining uyg'unlashuvini ta'minlaydi. Ushbu mexanizm pedagogik jarayonda shaxslararo munosabatlarni axloqiy me'yorlar asosida tashkil etishga qaratilgan bo'lib, o'qituvchi va talaba o'rtasida o'zaro hurmat, ishonch va hamdardlik muhitini yaratadi. Integrativlik jihati – deontologik bilimlarni kommunikativ ko'nikmalar bilan birlashtirish, ularni real ta'limiy vaziyatlarda qo'llashdir. Kommunikativlik esa o'qituvchining nutq madaniyati, tinglash qobiliyati va axloqiy sezgirligini rivojlantiradi. Bu mexanizm orqali o'qituvchi axloqiy jihatdan toza, ijobiy muloqot muhitini shakllantirishga o'rganadi. Natijada ta'lim jarayoni insonparvarlik, hamkorlik va o'zaro mas'uliyat tamoyillariga tayangan bo'ladi. Shu tariqa, integrativ-kommunikativ mexanizm deontologik kompetentlikning amaliy ifodasini ta'minlaydi.

Mazkur mexanizmlar tizimining o'zaro integratsiyasi o'qituvchining kasbiy-axloqiy o'sishini ta'minlaydi, talabalarda esa axloqiy refleksiya, o'zaro hurmat, mas'uliyatlilik va empatiya kabi sifatlarni shakllantiradi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, deontologik kompetentlikni rivojlantirish mexanizmlarining samaradorligi ularning pedagogik amaliyot bilan integratsiyalashganligiga bog'liq. Shu bois, o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida etik treninglar, refleksiv mashg'ulotlar, professional dilemmalar bo'yicha tahliliy seminarlarni tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu yondashuv bo'lajak o'qituvchining shaxsiy va kasbiy o'sishiga turtki beradi.

Deontologik kompetentlikni rivojlantirish mexanizmlari o'qituvchining kasbiy etikasini mustahkamlovchi, axloqiy tafakkurini rivojlantiruvchi va pedagogik faoliyatning insonparvarlik mohiyatini kuchaytiruvchi omillar hisoblanadi. Ularning kompleks qo'llanilishi o'qituvchilik kasbining ijtimoiy-madaniy nufuzini oshiradi va ta'lim sifati yaxshilanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bondarevskaya, E. V. (2000). Pedagogicheskaya kul'tura kak osnovanie professional'nogo soznaniya uchitelya. Rostov-na-Donu: Izdatel'stvo RostGU.
2. Zimnyaya, I. A. (2004). Pedagogicheskaya psikhologiya. Moskva: Logos.
3. Maslow, A. H. (1954). Motivation and Personality. New York: Harper & Row.

4. Frankl, V. E. (1969). The Will to Meaning: Foundations and Applications of Logotherapy. New York: Plume.
5. Fromm, E. (1947). Man for Himself: An Inquiry into the Psychology of Ethics. New York: Rinehart.
6. Kagan, M. S. (1997). Chelovek v mire tsennostey. Sankt-Peterburg: Petropolis.
7. McClelland, D. C. (1987). Human Motivation. Cambridge: Cambridge University Press.
8. Kolesnikova, I. A. (2016). Deontologicheskaya podgotovka pedagoga v usloviyakh professional'nogo obrazovaniya. Moskva: Akademiya.
9. Habermas, J. (1984). The Theory of Communicative Action. Boston: Beacon Press.